

QO‘QON DAVLAT
PEDAGOGIKA INSTITUTI
ILMIY XABARLARI
(2025-yil 3-son)

IJTIMOIIY FANLAR
SOCIAL STUDIES

АСАЛАРИЧИЛИК: ТАРИХИЙ АСОСЛАР ВА ИЛМИЙ ИЗЛАНИШЛАР

Базарбаев Санжар Хамзаевич
ЖДПУ, Ижтимоий-гуманитар фанларда
масофавий таълим кафедраси ўқитувчиси
Тел: +998915669896

Электрон почта: Sanjarbekbazarbayev1506@gmail.com

АННОТАЦИЯ. Ушбу мақолада Асаларичиликни пайдо бўлиш тарихи ҳамда Ўзбекистонга кириб келиши ёритилган.

КАЛИТ СЎЗЛАР: Асаларичилик, Суху, Мари, асаларилар, Тутанхамон, Қадимги мисрликлар, Ўзбекитон.

ПЧЕЛОВОДСТВО: ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

АННОТАЦИЯ. В данной статье описана история пчеловодства и его внедрение в Узбекистан.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Пчеловодство, Суху, Мари, пчелы, Тутанхамон, древние египтяне, Узбекистан.

BEEKEEPING: HISTORICAL FOUNDATIONS AND SCIENTIFIC RESEARCH

ABSTRACT. This article describes the history of beekeeping and its introduction to Uzbekistan.

KEY WORDS: Beekeeping, Suhu, Mari, bees, Tutankhamun, Ancient Egyptians, Uzbekistan.

Кириш.

Ушбу мақолада асаларичиликнинг пайдо бўлиш тарихи, унинг турли халқлар маданиятида тутган ўрни ва Ўзбекистонга қандай кириб келгани ҳақида сўз боради. Асаларичилик инсоният тарихининг қадимий соҳаларидан бири бўлиб, минг йиллар давомида ривожланиб келган. Тадқиқотнинг мақсади – асаларичилик тарихининг асосий босқичларини таҳлил қилиш ва илмий нуқтайи назардан баҳолаш.

Методлар

Тадқиқотда тарихий манбалар, археологик топилмалар ва илмий адабиётлардан фойдаланилди. Қадимий ёзма манбалар, Миср, Месопотамия ва Ўрта Осиёдаги топилмалар асосида асаричиликнинг ривожланиш босқичлари ўрганилди. Шунингдек, археологик қазилма ишлари натижалари ҳам таҳлил қилинди.

Натижалар

Бундан тахминан 10 000 йил олдин одамлар ёввойи асарилар колонияларини ёғоч қутилардан, сопол идишлардан ёки тўқилган сомон саватлардан (скеплар деб аталади) ясалган сунъий уяларда сақлашга ҳаракат қила бошлаган. Ёввойи асарилардан асал йиғётган одамлар тасвирлари ҳам айнан мана шу даврда тасвирланган⁴³. Сопол идишларда асаричилик фаолияти Шимолий Африкада тахминан 9000 йил олдин бошланган⁴⁴. Асал муми излари милоддан аввалги 7000-йиллардан бошлаб Яқин Шарқдаги сопол парчаларида топилган⁴⁵. Асариларни уйлантириш Миср давлатида тахминан 4500 йил аввал тасвирланган⁴⁶. Асарилар оддий уялар, асал банкаларда сақланган, уларнинг баъзилари Миср фиръавни Тутанхамон қабридан топилган. Қадимги Мисрликлар асаричилик билан шуғулланганлигини фиръавнлар қабрларидан топилган асал солинган идишлар тасдиқлайди. Қадимги ёзмаларга кўра Ра худосининг (Куёш худоси) кўз ёш томчилари ерга тушганида асариларга айланиб қолган экан. Асал худолар ичимлиги ҳисобланган. Шунинг учун асалари уяларини эҳромларда асрашган. Қадимги мисрлик зодагон аёллар асалдан пардоз воситаси сифатида ҳам фойдаланишган.

Асарилар Мисрда қадимдан сақланган. Хусусан, милоддан аввалги 2422-йилгача, бешинчи сулолага мансуб Нюсерре Инининг Куёш ибодатхонаси деворларида асал қолипларини олиб ташлаш пайтида уяга тутун пуфлаётган ишчилар тасвирланган⁴⁷. Йигирма олтинчи сулола даврига мансуб Пабаса қабрида (милоддан аввалги 650 й. атрофида) асал ишлаб чиқариш ҳақида батафсил ёзувлар мавжуд бо‘либ, уларда асалнинг идишларга ва цилиндрсимон уяга қуйилиши тасвирланган⁴⁸.

Ёзувда асарилар илгари номаълум бўлган Месопотамиядаги Сухум ерига киритилиши қайд этилган:

Мен Шамаш-реш-ушурман, Суху ва Мари юртининг ҳокимиман. Ота-боболарим ҳеч ким кўрмаган ва Суху юртига олиб кирмаган асал йиғувчи асариларни Ҳабха одамлари тоғидан тушириб, “Таббари” шаҳарча боғларига жойлаштирдим. Улар асал ва мумни йиғишади, мен эса асал ва мумни қандай эритишни биламан - боғбонлар ҳам билишади. Келажакда ким келса, у шаҳарнинг кексаларидан сўрасин, (улар айтадилар):

⁴³ Dams, M.; Dams, L. (21 July 1977). "Spanish Rock Art Depicting Honey Gathering During the Mesolithic". *Nature*. 268 (5617): 228–

⁴⁴ Roffet-Salque, Mélanie; et al. (14 June 2016). "Widespread exploitation of the honeybee by early Neolithic farmers". *Nature*. 534 (7607): 226–227. doi:10.1038/nature18451. PMID 26560301.

⁴⁵ Roffet-Salque, Mélanie; et al. (14 June 2016). "Widespread exploitation of the honeybee by early Neolithic farmers". *Nature*. 534 (7607): 226–227. doi:10.1038/nature18451. PMID 26560301.

⁴⁶ Crane, Eva (1999). *The world history of beekeeping and honey hunting*. London: Duckworth. ISBN 9780715628270.

⁴⁷ Bodenheimer, F. S. (1960). *Animal and Man in Bible Lands*. Brill Archive. p. 79.

⁴⁸ Bodenheimer, F. S. (1960). *Animal and Man in Bible Lands*. Brill Archive. p. 80.

"Улар Суҳу ерларига асариларни киритган Суҳу ҳокими Шамаш-реш-ушурнинг биноларидир.

Бевосита асараричилик билан боғлиқ энг қадимги археологик топилмалар Исроилнинг Иордан водийсидаги бронза ва темир даврига оид археологик жой бўлган Реҳовда манзилгоҳидан ҳам топилган. Археолог олим Амиҳаи Мозор томонидан шаҳар харобаларидан сомон ва пишмаган лойдан ясалган ўттизта бузилмаган уялар топилган, улар милoddан аввалги 900-йилларга тегишли. А.Мозор маълумотларига ко‘ра, уялар 100 га яқин кичик уяни, 1 миллиондан ортиқ асариларни сиг‘дира оладиган ва йилига 500 килограмм асал ва 70 килограмм асал муми олиши мумкин бўлган тартибли қаторларда уч баландликда топилган. Бу топилмалар бундан 3000 йил олдин қадимги Исроилда ривожланган асал саноати мавжуд бўлганлигидан далолат беради⁴⁹.

Қадимги Юнонистонда (Крит ва Микенада) юқори мақомли асараричилик тизими мавжуд бўлган, буни Кноссосдаги уялар, чекиш қозонлари, асал йиғиш асбоблари ва бошқа асараричилик мосламалари топилганидан хулоса қилиш мумкин. Асараричилик асараричилик нозирлари томонидан бошқариладиган юқори баҳоланган соҳа ҳисобланар эди. Асарилар ва асараричилик соҳасининг жиҳатлари Аристотель томонидан батафсил муҳокама қилинади. Асарилар гулширасини жиғилдонида олиб келишини, гулчанги тўплашини ҳам Аристотель ўрганиб чиққан. Аристотель биринчи бўлиб асариларни кузатган ва эркак арилар ҳеч қандай иш бажармаслигини аниқлаб, уларни текинхўрлар деб атаган. Ари уясидаги асални эркак арилардан сақлаш учун, арихона эшикчасига ишчи ари ўта оладиган, эркак ари эса ўтолмайдиган тўсиқ қўйиш таклифини киритган.

Рим ёзувчилари Виржил, Гай Юлий Гигин, Варро ва Колумеллалар ҳам асараричилик ойда маълумотлани ёзиб қолдиришган⁵⁰.

Қадимги Хитойда ҳам аҳоли қадим замонлардан бери асараричилик билан шуғулланган. Фан Ли (ёки Тао Чжу Гонг) томонидан ёзилган китобда асараричилик санъати тасвирланган бўлимлар мавжуд бўлиб, унда ишлатиладиган ёғоч қутининг сифати муҳимлиги ва бу асал сифатига қандай таъсир қилиши мумкинлиги таъкидланган⁵¹.

Қадимги майялар аччиқ ариларнинг алоҳида турини хонакилаштиришган, улар ундан бир неча мақсадларда, жумладан, балче, меадга ўхшаш алкоғолли ичимлик тайёрлашда фойдаланганлар⁵². Милoddан аввалги 300-йилга келиб улар асараричиликнинг энг юқори даражасига эришдилар⁵³. Қичитқисиз асарилардан

⁴⁹ Crane, Eva The World History of Beekeeping and Honey Hunting, Routledge 1999, ISBN 978-0-415-92467-2, 720 pp.

⁵⁰ Islam, M. R.; Islam, Jaan S.; Zatzman, Gary M.; Rahman, M. Safiur; Mughal, M. A. H. (2015-12-03). The Greening of Pharmaceutical Engineering, Practice, Analysis, and Methodology. John Wiley & Sons. ISBN 978-1-119-18421-8.

⁵¹ Chantawannakul, Panuwan; Williams, Geoffrey; Neumann, Peter (2018). Asian Beekeeping in the 21st Century. Springer. ISBN 978-981-10-8222-1.

⁵² Kent, Robert B. (1984). "Mesoamerican Stingless Beekeeping". Journal of Cultural Geography. 4 (2): 14–28. doi:10.1080/08873638409478571. ISSN 0887-3631. Archived from the original on 2022-01-19. Retrieved 2021-03-29.

⁵³ Crane, E. (1998). Amerindian honey hunting and hive beekeeping. Acta Americana, 6(1), 5-18

фойдаланиш Мелипонини қабиласининг мелипокультура номи билан аталган асаларилар сақланган, Бразилияда эса Мелипона куадрифассиата. Асаларичиликнинг бу хилма-хиллиги бугунги кунда ҳам бутун дунёда учрайди⁵⁴. Масалан, Австралияда асал ишлаб чиқариш учун Тетрагонула сарбонариа нишсиз ари сақланади⁵⁵.

XVIII асрга келиб француз олими Реомюр икки ойна деворли арихона ясаб, асаларилар ҳаётини кузатган ва она ари тухум қўйишини, ишчи арилар махсус озиқа билан қуртчаларни тарбия қилишини исбот қилган. Реомйўрнинг замондоши швейсариялик асаларичи Франсуа Гюбер она ари эркак ари билан уядан ташқарида жуфтлашини маълум қилган. Кейинчалик она арини сунъий йўл билан уруғлантириш ҳақида таклиф киритган. Биринчи бўлиб Франсуа Гюбер асаларилар мумни асал ва гулчангидан ишлаб чиқаришларини аниқлаган. Қадим замонда асал ва мум савдотикда кенг қўлланилган. Асал ва мум қарзга, фоизга берилган. Асалари оилалари ва асаларичилик сирлари наслдан наслга мерос сифатада қолдирилган.

1814-йили П.И.Прокоповичнинг қисмларга ажраладиган рамкали уя ихтиро қилиши, асалариларни нобуд қилмай асал ажратиб олиш имконини берди. Кейинчалик П.И.Прокопович сунъий мумпарда ва асалажраткичларни ихтиро қилди.

Ўзбекистонга асаларилар биринчи марта 1872-йилда олиб келинган. Ташаббускор асаларичилар томонидан ташкил этилган кўргазмалар маҳаллий аҳоли ўртасида асаларичиликнинг муваффақиятли ривожланишига таъсир этди. Бу кўргазмаларда асаларичилик усуллари ва асаларичиликдан олинган маҳсулотлар тарғиб қилинди. Кейинчалик асаларичилар мактаби очилди, уни юритиш маданияти оширилди. Асаларилар рамкали йиғма уяларга кўчирилди, энди инсонлар асаларилар ҳаётига аралашиб, уларга ўз вақтида зарур шароит ярата оладиган бўлди. 1926-йилга келиб Ўзбекистонда 1970 та асалари оиласи асраб қолинди.

1930-yili O‘zbekiston Qishloq xo‘jaligi vazirligining qaramog‘ida 20080, 1940-yili 37690, 1970-yili 71672 ta asalari oilasi asralgan. Bulardan tashqari, havaskor asalarichilarda 70000 dan ko‘proq asalari oilasi aniqlangan.

1980-yilga kelib, O‘zbekiston bo‘yicha 190000 asalari oilasi borligi aniqlangan.

Мунозара

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, асаларичиликнинг қадимийлигига қарамай, у ҳанузгача инсонлар ҳаётида катта аҳамият касб этади. Қадимги Миср ва Юнонистондаги тажрибалар бугунги асаларичилик амалиётлари билан боғлиқдир. Ўзбекистонда асаларичиликнинг ривожланиши эса бу соҳанинг мамлакат иқтисодиёти ва қишлоқ хўжалигидаги ўрнини оширган.

Хулоса

⁵⁴ Quezada-Euán, José Javier G.; May-Itzá, William de Jesús; González-Acereto, Jorge A. (2001-01-01). "Meliponiculture in Mexico: problems and perspective for development". *Bee World*. 82 (4): 160–167. doi:10.1080/0005772X.2001.11099523. ISSN 0005-772X. S2CID 85263563.

⁵⁵ Halcroft, Megan T.; et al. (2013). "The Australian Stingless Bee Industry: A Follow-up Survey, One Decade on". *Journal of Apicultural Research*. 52 (2): 1–7. doi:10.3896/ibra.1.52.2.01. S2CID 86326633.

Асаларичилик инсоният тарихида узоқ вақт давомида ривожланиб келган муҳим соҳалардан биридир. Қадимги Миср, Месопотамия, Юнонистон ва Римда бу соҳа анча ривожланган бўлса, Ўзбекистонга XIX асрда кириб келган ва XX асрда юксак тараққиётга эришган. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, асаларичилик нафақат озиқ-овқат саноати, балки экология ва қишлоқ хўжалиги учун ҳам катта аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Dams, M.; Dams, L. (21 July 1977). "Spanish Rock Art Depicting Honey Gathering During the Mesolithic". *Nature*. 268 (5617): 228
2. Roffet-Salque, Mélanie; et al. (14 June 2016). "Widespread exploitation of the honeybee by early Neolithic farmers". *Nature*. 534 (7607): 226–227. doi:10.1038/nature18451. PMID 26560301.
3. Roffet-Salque, Mélanie; et al. (14 June 2016). "Widespread exploitation of the honeybee by early Neolithic farmers". *Nature*. 534 (7607): 226–227. doi:10.1038/nature18451. PMID 26560301.
4. Crane, Eva (1999). *The world history of beekeeping and honey hunting*. London: Duckworth. ISBN 9780715628270.
5. "Ancient Egypt: Bee-keeping". Reshafim.org.il. 2003-04-06. Archived from the original on 2016-03-09. Retrieved 2016-03-12.
6. Bodenheimer, F. S. (1960). *Animal and Man in Bible Lands*. Brill Archive. p. 79.
7. Bodenheimer, F. S. (1960). *Animal and Man in Bible Lands*. Brill Archive. p. 80.
8. "Oldest known archaeological example of beekeeping discovered in Israel". Thaindian.com. 2008-09-01. Archived from the original on 2015-11-17. Retrieved 2016-03-12.
9. Crane, Eva *The World History of Beekeeping and Honey Hunting*, Routledge 1999, ISBN 978-0-415-92467-2, 720 pp.
10. Islam, M. R.; Islam, Jaan S.; Zatzman, Gary M.; Rahman, M. Safiur; Mughal, M. A. H. (2015-12-03). *The Greening of Pharmaceutical Engineering, Practice, Analysis, and Methodology*. John Wiley & Sons. ISBN 978-1-119-18421-8.